

ERMENİ TEHCİRİ MESELESİNDEN BİR KESİT: AHMET TÜRKAN'IN
TEHCİR GERÇEĞİ VE KÜTAHYA ERMENİLERİ KİTABININ
DEĞERLENDİRİLMESİ*

Ahmet Türkan, Tehcir Gerçeği ve Kütahya Ermenileri, Yeditepe Yayınları,
İstanbul, 2018, ss. 296, ebat: 21x13,5

Arif KOLAY**

Kütahya Dumlupınar Üniversitesi, İslami İlimler Fakültesi, Felsefe ve Din Bilimleri Bölümü Öğretim Üyesi Ahmet Türkan¹ tarafından kaleme alınan, eğitim, tarih ve sosyoloji gibi alanlarda lisans ve lisansüstü düzeyinde öğrenim gören öğrenciler için ya da Ermeni Tehciri alanına ilgili olanlar için ders kitabı niteliğinde olan bu eser, Yeditepe yayınevi tarafından 2018 yılında yayımlanmıştır. Kitap önsözle birlikte bir giriş ve dört bölümden oluşmaktadır.

*Yazı Gönderilme Tarihi:28.12.2019 / Yazı Kabul Tarihi: 30.12.2019 / Yazı Yayın Dönemi: Aralık 2019

** Doç. Dr., Kütahya Dumlupınar Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü, Kütahya, Türkiye / e-posta: arif.kolay@dpu.edu.tr / ORCID ID: <http://orcid.org/0000-0002-9315-1208>

¹ Ahmet Türkan; Nisan 1976'da Düzce'de doğdu. İlk, orta ve lise eğitimini Düzce'de tamamladıktan sonra, 1995'te Selçuk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi'ni kazandı. Ardından aynı üniversitenin Sosyal Bilimler Enstitüsünde Dinler Tarihi Bilim Dalında "Trabzon'da Hıristiyanlık Tarihi ve Sümela (Meryem Ana) Manastırı'nın Hıristiyanlıktaki Yeri" başlıklı teziyle yüksek lisansını, "İstanbul'da Ermeni Cemaatleri Arasındaki Dini ve İdari İhtilaflar ve Tartışmalar" başlıklı teziyle de doktorasını tamamladı. 2013 yılında Dumlupınar Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Felsefe ve Din Bilimleri Bölümü Dinler Tarihi Anabilim Dalında yardımcı doçent olarak göreve başladı ve 2018 yılında doçent oldu. Osmanlı Hıristiyanları, Kütahya Ermenileri, Ermenilerin Dini ve İdari Problemleri ve Ermenilerin Sorunları Çerçevesinde Osmanlı Papalık İlişkileri gibi konularda akademik çalışmalarını yoğunlaştıran Ahmet Türkan, Başbakanlık Osmanlı Arşivinde uzun müddet araştırmalar yapmıştır. Araştırdığı konularla alakalı pek çok telif eser, makale, proje ve konferansları bulunmakta olup, Arapça ve İngilizce bilmektedir. Evli ve dört çocuk babasıdır.

“İmparatorluk yapısının temel taşı Türkler; harcı da Ermenilerdir. Harç olmadan binalar desteksiz kalır ve yükselemez.” Ahmet Türkan kitabını bu alıntıyla başlatmıştır. Yazara göre birbirine düşmanca bakan bu iki millet aslında birdir. Çünkü tarihleri birdir. Türkler olmadan bir Ermeni tarihi yazılamayacağı gibi, Ermeniler olmadan da bir Türk tarihi yazılamaz. Kitabında yazar dış güçlerin Ermenilere verdiği vaatlerle gergin bir ortamın oluşarak isyanların çıktığını ve bunun sonucunda da tehcir gibi bir hadisenin meydana geldiğini ifade etmiştir.

Yazar kitabın önsözünde bu kitabın oluşum fikrinden bahsederek kaynakçalar hakkında bilgiler vermiştir. Çalışmada hem mevcut literatürden hem de arşiv belgelerinden ciddi şekilde istifade edildiği görülmüştür. Yine burada Ermeni meselesinin daha çok karşılaştırmalı anlatımla ele alındığı görülmüştür. Almanya'nın 2015 yılında soykırım olarak nitelendirdiği tasarıyı onaylaması üzerinde durmuş ve bunun ışığında tehcir döneminde Kütahya Valisi olan Faik Ali Bey'den bahsetmiştir.

Kitabın birinci bölümünde Kütahya şehrinin tanıtımı yapılarak, Ermenilerin dini coğrafyaları anlatılmıştır. Yazar farklı tarihlerde Kütahya'ya yapılan göçlerden bahsederek 'mülteciler şehri' olduğuna değinmiştir. Bu şehirdeki tarihi yapıları tanıtarak Ermeni topluluğunun gelişini anlatmıştır.

Bu bölümde yazara göre Kütahya yerlileri ve Ermeniler, imparatorluk geneline bakıldığında, ikili ilişkileri daha sorunsuz ve devlete bağlı bir şekilde devam etmekteydi. Protestan ve Katolik kökenli misyonlar başarılı olmamakla birlikte ileri gelen bazı Ermeni ailelerinin çocukları devlet okullarında eğitim görmekte ve hatta bu okullarda Ermeni öğretmenlerin de eğitim verdiği vurgulanmaktadır. Devamında Ermenilerin Ruslarla ilişkisinden bahsetmiş ve Rusların siyasi konular mevzu bahis olduğunda Ermenileri desteklediğini fakat dini konularda ötekileştirmeye çalıştığını anlatmıştır. Rusların 'Gregoryen' kelimesini küçümseme ifadesi olarak kullanması ve bu lafzın, Ermeniler tarafından tamamen reddedilmesi bu ötekileştirmeye örnek olarak gösterilmiştir.

Kitabın ikinci bölümü Faik Ali Bey'in anlatıldığı bölümdür. Bölümün başlangıcında Almanya'da milletvekili olan Cem Özdemir'in konuşması ele alınarak ona atıflar yapılmıştır. Özellikle Özdemir'in '*Eğer Ermeniler katledilmeseydi, Van*

doğunun Paris'i olacaktı. Sözlerine karşılık 1912'de öldürülen Van Belediye Başkanı Kapamacıyan Van'ı Paris yapamadığı için mi Ermeniler tarafından öldürüldü? Askerleri ile birlikte Ermeni çeteler tarafından kuşatılan Vali Cevdet Bey bu söylemin neresindedir? Diyerek aslında soykırım olarak nitelendiren tehcir olayının yanlış aksettirildiği ya da istediği gibi yorumlandığını hatta Özdemir'in parçacı bir yaklaşımla olaya baktığını anlatmaya çalışmaktadır ve bu çabası takdire şayandır.

Özdemir'in Türk çocuklarına, Enver Paşa ve Talat Paşa'yı örnek almaması önerisi onun yerine Faik Ali Bey'i örnek alması düşüncesine ise yazar, sadece Faik Bey'in o dönem korumacı yaklaştığını diğer devlet yöneticilerin yaptıkları göz ardı edilerek menfi bir algı oluşturmaya yönelik olduğu hükmünde bulunmuştur. Bu yerinde bir hükümdür. Tarihteki bazı durumlar ön plana çıkarılarak soykırım algısı güçlendirilmeye çalışılıyor. Başlangıçta buna değinen yazar bölüm sonuna kadar Faik Ali Bey'in hayatına, eğitime ve görev yaptığı yerleri ayrıntılarıyla anlatarak ağabeyi Süleyman Nazif Bey'in düşüncelerinden etkilenip etkilenmediğini sorguluyor. Sonuç olarak Nazif Bey devlet karşıtı yazılar yazan bir şahsiyetti, Faik Bey'in etkilenip etkilenmemesi soykırım iddiaları çerçevesinde önem teşkil etmektedir. Faik Bey'in memuriyeti ve Kütahya'da bir yıl görev yaptığı bilgisi verilerek bu bölüm tamamlanmıştır.

“Faik Ali Bey'in Tehcirdeki Rolü” başlıklı üçüncü bölümde ise, Ermenilerin devlete karşı propaganda ve isyana giriştiği hadiseler anlatılmış ve devlet erkânının bu durum karşısında ufak çaplı tedbirlerinden bahsedilmiştir. Kısacası ön yargıyla yaklaşan kişilerin anlattığı gibi tehcir kararı bir anda verilmemiştir, verilemez de çünkü bunun bir usulü vardır.

Yazara göre, tehcir kararı Ermenilerin yaptığı sabotajdan sonra alınmıştır. O dönem savaşta olan Osmanlı İmparatorluğu'nun cepheye giden lojistik desteğine sabotaj yapılmıştır. Ki yazarın dikkati çektiği konu burasıdır. *'Tehcir kararı başka bir devlete değil, imparatorluk içerisinde bir bölgeye verilmiştir. Ermenilerin güvenliğinden emin olmak amacıyla askerler eşliğinde yapılmıştır. Ki bu iyi niyet göstergesidir. İşi sağlam tutmayan yöneticiler vardır fakat bu azınlıktır'* demektedir.

Kitabında ana konusu olan Kütahya Valisinin tehcir hakkındaki tutumuna da ayrıntılarıyla değinilmiştir. Kütahya tehcir güzergahında olduğu için yazar açısından önem teşkil etmektedir ve Faik Ali Bey'in politikaları da doğru anlaşılacağı gibi yanlışta anlaşılabilir. Ermenilerin bir kısmını şehir içinde tutmuş, sanatla ilgilenenleri köy ve mahallelere yerleştirmiş ve onları devlete karşı korumak zorunda kalmıştır.

Yazar Ahmet Türkan bunları belgeleriyle beraber anlatmaktadır ve ilk bölümde bahsettiği gibi Osmanlı Arşivleri'nden tehcirle ilgili ayrıntılı bilgi alınabilecek olduğunu ve bu belgelerin objektif bir yaklaşıma neden olacağını söylemektedir. Ayrıca bu bölümde Faik Ali Bey'in yaptıklarının Ermenilerin tarafından anlatımı ve yazar tarafından yorumlaması yapılarak Faik Bey'in Beyoğlu Mutasarrıflığındaki yanlış politikalarından bahsedilerek olumsuz yönetici olarak anılan birinin olumlu işler yapacağını ya da bunun tam tersi bir durumda olabileceği konusuna değinilmiştir. Talat, Enver ve Cemal Paşa'nın yaptıkları olumsuz uygulamaların olumlu kararları gölgede bırakmaması gerektiğine vurgu yapmıştır.

Kitabın son bölümüne gelindiğinde ise Faik Ali Bey'den sonra gelen Tahrirat müdürü Ahmet Kemal Bey'in ve Ahmet Müfit Bey'in Ermenilere karşı tutumları ele alınmıştır. Çünkü göreve geldiklerinde tehcir devam etmekteydi. Kütahya'daki Ermenilerin tehcire tabi tutulmaması ile ilgili Faik Ali Bey ile aynı paralelde tutum sergileyen Ahmet Müfit Bey'in politikalarının çelişip çelişmediği irdelenmiş ve şehir içindeki Ermeni komitacıların gönderilmesi, onlarla irtibatı bulunan yabancı Ermenilerin de gönderilmesi gerektiğini düşünmüş ve buna göre hareket etmiştir. Yazara göre bu durum yanlış yorumlamaya çok açık olup dikkatli okunması ve anlaşılması gerekmektedir. Dönemin gidişatına bakıldığında iyi uygulamalar olduğu gibi kötü uygulamalar da vardır ama bunlar karıştırılmamalıdır.

O dönem şehre gelen savaş esirlerinden dolayı ortaya çıkan iktisadi problemler de göz önünde bulunmalıdır. Buna rağmen Müfit Bey de Faik Ali Bey gibi Ermenilerin suiistimallerine müsaade etmemiştir. Bölüm, yazarın ilk başta belirttiği gibi 'mülteciler şehrine' değinilerek bitirilmiştir. Savaş esirleri, muhacirler ve bunların sonucunda oluşan asayiş sorunları, Müfit Bey'in bunlara karşı politikalarından bahsedilmiştir.

Disiplinlerarası bir çalışma ortaya koyan yazar, bir din mensubunun neye inandığını ve ne söylediğini bilme açısından anlama odaklı fenomenolojik bir çalışma yaklaşım sergilemiştir. Bunun için Osmanlı ve Cumhuriyet Arşivi ve dönemin yerli gazetesinin yanında, *The Times gazetesinin* haberleri de kullanılarak karşılaştırmalı ve anlama odaklı değerlendirmeler yapılmıştır. Bu anlamda birincil tarihi kaynakların yanında Dinler Tarihi kaynaklarından da faydalanılmıştır. Kütahya'daki Ermenilerin dini yapısı, Kütahya'da Ermeni Kilisesinin dönemsel gelişimi ve mezhepsel bölünmeleri, Kütahya'da yabancı misyonların durumu ve Kütahya'da yabancı misyonların niçin başarılı olamadığına dair meşihatın raporu ele alınmıştır. Ayrıca fenomenolojik bakış anlamında Ermeni Kilisesi mensuplarına Gregoryen denilmesinin tarihi yanlışlığı ve Osmanlı Dönemi'nde nasıl bir isimlendirme verildiği ile ilgili belgeler ışığında değerlendirmelerde bulunulmuştur. “Ermeniler Apostolik mi? Gregoryen mi?” başlığıyla konu daha da detaylandırılmıştır. Çalışmadaki diğer önemli bir nokta da Başbakanlık Osmanlı Arşivi'nden Ermenilerle ilgili konularda nasıl faydalanılacağına dair metodolojik tahlillerin yapılması ve son dört yüz yıldır, Ermeni Kilisesi Tarihinin Osmanlı Arşivi olmadan yazıldığında da eksik olacağına dair vurgudur.

Sonuç olarak Ahmet Türkan'ın “**Tehcir Gerçeği ve Kütahya Ermenileri**” adlı eseri büyük bir emek mahsulüdür. Ermeni Tehciri gibi hassas bir konuda objektif bir yaklaşımla yazılan bu eser; yerli ve yabancı kaynaklardan yararlanarak Arşiv belgelerinin ışığında son derece açık ve sade bir dille yazılmıştır. Konular ve kişiler ayrıntılarıyla ele alınmış ve derinlemesine inceleme yapılmıştır. Hassas bir konu olduğu için hassasiyetle yaklaşmıştır.

Ermeni tehciri konusunda Kütahya Ermenilerinin farklı bir bakışla değerlendirildiği görülmüştür. Özellikle tehcirin ilk başladığı dönemde, Kütahya'da mutasarrıflık yapan Faik Ali Bey'in merkezî yönetime rağmen Ermenilerin lehine bir politika izlediğine dair yorumlar yapılmaktadır. Bu yorumları Ermeni tehcirini savunan bazı kesimler kadar, tehcire karşı çıkanlarda yapmıştır, yapmaktadır. Faik Ali Bey'e ve Kütahya Ermenilerine dair bu söylemlerin doğruluk payı nedir? İşte bu çalışmada, Faik Ali Bey'in Ermeni tehcirinde oynamış olduğu rol, Kütahya'nın farklı dinamikleriyle

birlikte ele alınmış ve böylelikle pek çok soruya cevap aranmıştır. Bu sebeple Yakınçağ Türk Tarihi, Ermenilerin dini anlayışı, Ermeni Meselesi, Kütahya Ermenileri, Göç Tarihi gibi konular üzerinde bilgi sahibi olmak isteyenlerin, belirttiğimiz bölüm öğrencilerinin ve araştırmacıların başvuru kitabı olabilecek niteliktedir.